

BULGAR TARİHÇİLER VE JUSTIN MCCARTHY’NİN “ÖLÜM VE SÜRGÜN” BAŞLIKLİ KİTABI

Zeynep ZAFER*

Öz

Bulgar tarihçiler, 2010 yılında Bulgaristan’da basılan Justin McCarthy’nin “Ölüm ve Sürgün” adlı kitabı konusunda çok ilginç ve birbirinden farklı iki yaklaşım sergilemektedirler. Kitap, hem McCarthy’nin yorumunu kabul eden tarihçileri hem de bakış açısını değiştirmemekte direnen aşırı tutucu tarihçileri zor durumda bırakmıştır.

Günümüze kadar yanlış bilgilerle beslenen, Müslüman halkının acılarına dolu ölümü ve sürgünü ile ilgili bilgi sahibi olmayan Bulgar kamuoyuna karşı çıkıp gerçeği söyleyebilecek cesareti bulan tarihçilerin olup olmadığı konusu, makalemizin içeriğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm ve Sürgün, Justin McCarthy, Bulgar tarihçiler, Bulgaristan, Müslüman halkı.

Abstract

Bulgarian Historians and the Book of Justin Mccarthy’s “Death And Exile”

Bulgarian historians display two very interesting and very diverse approaches when it comes to Justin McCarthy’s book “Death and Exile,” which was printed in 2010 in Bulgaria. This book has placed both the historians who accept McCarthy’s views and those who are adamant not to change their fundamentalist views in quite a controversial position.

Our article focuses on whether there are any historians who are bold enough to rise up and speak the truth to the Bulgarian public who, until today, have been fed misinformation and have no knowledge about the death and exile of their fellow Muslim citizens.

Keywords: Death and Exile, Justin McCarthy, Bulgarian historians, Bulgaria, Muslim population

*Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Bulgar Dili ve Edebiyatı, zkelesh@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3280-1748>

Citation: Zafer, Zeynep, “Bulgar Tarihçiler ve Justin Mccarthy’nin “Ölüm ve Sürgün” Başlıklı Kitabı”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/2 (2017), s. 201-216. <https://doi.org/10.26650/jes372818>

Giriş

Bulgarların tarih alanındaki en önemli bilimsel çalışmaları, ülkenin göreceli bağımsızlığından (1878) sonraki yıllara denk gelmektedir. Rusya'nın Balkanlar'daki politikasının sonucunda Bulgaristan Prensiği ve Doğu Rumeli Vilayeti'nin kurulduğu dönemden itibaren tarih çalışmaları ortaya koyan ülkenin ilk araştırmacıları¹, Rus tarih yazımının yaklaşımını olduğu gibi kabul eder. Böylece Avrupa ülkelerinde ve Rusya'da yaygın olan Osmanlı İmparatorluğu'na, Türklere ve Müslümanlara yönelik olumsuz imaj Bulgaristan'da da benimsenir. Bulgar tarihçiler arasında kabul gören bu yaklaşım, sürekli beslenir ve eskiden olduğu gibi günümüzde de tarih ders kitaplarında² devam ettirilir.

1944 yılının Eylül ayında Sovyet Ordusunun Bulgaristan'ı işgal etmesiyle kurulan ve 1990 yılına kadar süren totaliter rejim sırasında tarih yazımı bilim olmaktan çıkarılmış, ideolojik açıdan tamamıyla siyasallaştırılmış ve olaylara yönelik yorumlar ve yaklaşımlar diktatör yönetimlerin isteği doğrultusunda değişmiştir. Sözde enternasyonalizmi ve hoşgörüyü savunan Bulgaristan'ın yönetici kadrosu, tarih bilimini de tekeline almış ve tarihçilerin gönüllü veya zorunlu yardımlarıyla Bulgar halkı arasında büyük nefret ve korku uyandıran Osmanlılar, Türkler ve Müslümanlar ile ilgili olumsuz imajı sürekli gündemde tutmuştur. Tarihçiler Osmanlı hâkimiyetinin son iki yüzyılında Bulgarların yaşadığı topraklarda cereyan eden isyanlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında yaşanan acı olayları yanlı bir bakış açısıyla yorumlamış ve Müslüman halkları zorba, Hristiyan halkları ise mağdur göstermiştir.

Bulgaristan'ın tarih yazımı geleneğinde kökleşmiş asılsız yaklaşım ve yorumlar değişmez bir gerçek olarak topluma dayatılmıştır. Bu nedenle totaliter rejimin yıkıldığı 10 Kasım 1989 yılından günümüze kadar çok az sayıda tarihçi, Osmanlı

¹ Bilindiği gibi Bulgarların tarihiyle ilgili ilk bilimsel kitap Çek asıllı Konstantin İreçek (1854-1918) tarafından 1876'da "Bulgarların Tarihi" (Dějiny národa Bulharského) adıyla Çekçe ve Almanca yayımlanmıştır. Kitap, 1878'de Rusça ve ancak 1886'da Bulgarca olarak basılmıştır. Bu çalışmasından dolayı Bulgar aydınları ve siyasetçileri arasında büyük saygı gören İreçek 1879'de Sofya'ya davet edilerek yeni kurulmuş Milli Eğitim Bakanlığının ilk genel sekreteri olmuştur. 1881-1882 yıllarında ise Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Bulgaristan'da başka görevlerde de bulunan İreçek 1884'te ülkesine dönmüştür.

² Bulgaristan'daki tarih ders kitapları ve Türk imajı hakkında bkz.: Мюмин Исов, **Най-различният съсед. Образът на османците (турците) и Османската империя (Турция) в българските учебници по история през втората половина на XX век** [The Most Different Neighbour. The Image of the Ottomans (Turks) and the Ottoman Empire (Turkey) in the Bulgarian Textbooks in History during the Second Half of Twentieth Century], София 2005; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Tarih Algisında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler", **Tarih Dergisi**, sayı 66 (2017/1), İstanbul 2017, s. 131-157.

dönemi, Müslümanlar ve Türkler ile ilgili kabul edilen geleneksel bakış açısının dışına çıkma cesaretini gösterebilmiştir. Çağdaş Bulgar tarihçileri iki büyük gruba ayırmak mümkündür. Birinci gruba ait olanlar isteyerek halkı yanıltmaya devam ederken, ikinci grup halkın ve aşırı milliyetçi çevrelerin tepkisinden çekindiği için politik bir yaklaşım sergileyerek "tehlikeli" gördükleri konuları ele almamayı, bazı gerçekler konusunda yorumsuz kalmayı tercih etmektedir. Bu iki gurubun dışında kalan sadece küçük bir azınlık belgelere dayanarak objektif yaklaşım sergilemektedir.

Bulgaristan'da 1990 yılından sonra temel hak ve özgürlükler³ konusunda pek çok şey değişmiştir. Özellikle Avrupa Birliği ile imzalanan Serbest Dolaşım Antlaşması sonrası Bulgaristan'ın dışı açılım süreci hızlanmış, Bulgarların hem Avrupa ülkeleri hem de Türkiye'ye turistik ya da farklı amaçlarla olan ziyaretlerinde artış gözlemlenmiştir. Bu durum belli kesimlerde Türkiye ve Türklere karşı olan bakış açısında da belli bir yumuşamaya sebep olmuştur. Ancak Bulgar tarihçiliğinde, Osmanlı dönemiyle ilgili zihinlere yerleşmiş yanlış geleneksel bakış açısını değiştirecek yoğun bir arzu ve çaba günümüzde de mevcut değildir.

Bu gerçek, Bulgar tarihçilerin Justin McCarthy'nin "*Ölüm ve Sürgün (Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821-1822)*"⁴ adlı kitabına yönelik yaklaşımlarıyla da karşımıza çıkmaktadır.

Akademisyenlerin "Ölüm ve Sürgün" Kitabına Olumsuz Bakış Açısı

Amerikalı tarihçi McCarthy'nin 1995 yılında "*Ölüm ve Sürgün (Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821-1822)*" ismiyle yayımlanan kitabının Bulgarcaya çevrilmesi on beş yıllık bir aradan sonra gerçekleşmiştir. Bulgar tarih yazımının objektifliğini tartışmaya açan bir kitap için on beş yıllık süre uzun sayılmaz.

Çok şaşırtıcı olmayan bir biçimde "*Ölüm ve Sürgün*" Bulgar tarihçilerinin büyük bir bölümü tarafından olumsuz bir şekilde karşılanmış ve kitaba karşı sert eleştiriler yöneltilmiştir. Bulgar tarihçilerin sergilediği son derece olumsuz yaklaşımını göstermek için birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. Tarihçi akademisyenlerin kitaba yönelik görüşlerini bilimsel çalışmalarında değil, internet sitelerinde yayımlanan röportajlarında veya popüler yazılarında dile getirmeleri ilginç bir ayrıntıdır.

³ Demokrasinin başlangıcı olarak kabul edilen söz konusu tarihe kadar Bulgaristan vatandaşlarına pasaport verilmemektedir. Bu nedenle o zamana kadar sosyalist ülkelerini bile ziyaret edebilen Bulgaristan vatandaşlarının sayısı çok düşüktür.

⁴ Джъстин Маккарти, **Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922**, (прев. Капка Панайотова) [Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922], София, 2010.

Üniversite hocası Doç. Dr. Todor Mişev⁵ 2 Ekim 2010 yılında verdiği bir röportajında ünlü Amerikalı tarihçi McCarthy'nin kitabı ile ilgili sorulara cevap vermektedir. Mişev röportajında, ülkemizde 2010 yılında düzenlenen bir uluslararası tarih sempozyumuna da değinmekte ve "Ancak Osmanlı tarihinin her sayfasından fışkıran kanın bu kadar kolay temizlenmesi mümkün değildir"⁶ görüşünü ortaya koymaktadır. McCarthy'nin çalışmalarından, Amerikan tarih yazımından alaycı ifadeler kullanarak söz eder ve şöyle bir iddiada bulunur: "McCarthy'ye göre, Rusya'nın Avrupa'daki Osmanlı topraklarına saldırmasından hemen sonra Rus ordusu, savunmasız sivil Türk halkını öldürmeye başlar. Organize edilmiş ve planlanmış zorunlu göçle ilgili herhangi bir kanıt yokken, Amerikalının sözünü ettiği [Türk] kadınların ırzına geçilmesi, çocukların öldürülmesi ve buna benzer akıl almaz şeyler ile ilgili belgelerin var olması imkânsızdır."⁷

Tırnovo Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Pavel Pavlov'un "Ermeni Soykırımı Reddetme Çabaları Hakkında" başlıklı yazısı 24.04.2014 tarihinde bir internet sitesinde yayımlanmıştır⁸. Pavlov, McCarthy'nin çalışmasında yer alan Ermeni iddiaları konusundaki düşüncelere yönelik eleştirilerini herhangi bir şekilde belgelerle desteklememektedir. Amerikalı tarihçinin "akademisyenliğini ve profesyonelliğini" tartışan Pavlov, tarih biliminin kirliliği siyasi çıkarlara alet edildiğini öne sürmektedir. Buna benzer başka temelsiz eleştirilerde bulunan Pavlov'un bu yazısında kullandığı dil, tercih ettiği üslup ve öne sürdüğü iddialar bilimsellikten ve tarih yazımı üslubundan çok uzaktır⁹.

Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsü mensubu Prof. Dr. Svetlozar Eldirov, Nisan 1876'de gerçekleşen Bulgar ayaklanması konusunda 13.05.2016 tarihinde verdiği ayrıntılı bir röportajında ırkçı bir yaklaşım sergilemektedir. Bulgar tarihçi "Ölüm ve Sürgün" kitabını olumsuz değerlendirir, McCarthy'nin yorumuna karşı çıkar ve karşı savlarını kanıtlamak yerine söz konusu olan diğer akademisyenlerin yaptığı gibi suçlamaya geçer. Eldirov kitapta tarihin değiştirildiğini öne sürer ve "Bu çabalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun despot iktidarı döneminde

⁵ Todor Mişev bu röportajında, 17 Eylül-21 Eylül 2010 tarihleri arasında Söğüt'te düzenlenen *Söğüt'ten Üç Kıtaya Osmanlı Devleti* adlı uluslararası sempozyumu ile ilgili olumsuz görüşlerini dile getirdikten sonra McCarthy'nin kitabını değerlendirmektedir.

⁶ одор Мишев, "Кръвта от османската история не може да се измие" [The Blood of Ottoman History Cannot be Cleared], <https://news.bg/interviews/dots-todor-mishev-kravta-ot-osmanskata-istoriya-nemozhe-da-se-izmie.html> [erişim tarihi: 02.08.2017].

⁷ Мишев, а. г. г.

⁸ Павел Павлов, "Още веднъж за опитите да се отрича геноцида над арменския народ" [On Efforts to Deny the Armenian Genocide]; <https://www.fakel.bg/index.php?t=3613> (erişim tarihi: 02.08.2017).

⁹ Павлов, а. г. у.

hayatını kaybeden insanların anısına ve namusuna yöneltilmiş küstah ve itici alaydan ibarettir. McCarthy'nin kitabı bu niteliktedir"¹⁰ sözlerine yer verir. Eldırov'a göre, McCarthy tarafından ortaya konan belgeler, gerçekleri "öylesine altüst eder ki, zorbalara mağdurlara mağdurlar ise zorbalara dönüştürülür."¹¹

Verdiğimiz üç örnekten de anlaşıldığı gibi "Ölüm ve Sürgün" kitabından çok rahatsız olan bazı Bulgar akademisyenler, olumsuz görüşlerini bilimsel olarak tartışmak ve iddialarını kanıtlamak amacıyla değildir. Söz konusu akademisyenlerin kitapla ilgili olumsuz görüşlerini özellikle iç kamuoyuna yönelik röportajlarında veya internet siteleri için hazırladıkları popüler yazılarında yansıtmayı tercih etmeleri dikkat çekicidir. Akademisyenlerin yazıları sosyal medyayı kullanan genç Bulgar okurları etkilemek amacıyla kaleme alındığı çok açıktır. Eğitim düzeyi düşük olduğu için bu tür bilgileri sorgulamadan kabul eden, yönlendirilmeye müsait kitlelere internet aracılığıyla kolay ve çabuk ulaşılmaktadırlar. Bu nedenle Bulgar ırkçı partilerin üyeleri ve sempatanları genel olarak gençlerden oluşmaktadır.

Kitaba Karşı Çıkan İrkçi Çevreler

Bulgar internet sitelerinde ve bazı gazetelerde yer alan röportaj ve yazılardan, McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün" adlı kitabının sadece akademisyenleri değil ırkçı çevreleri de rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. 22 Temmuz 2010 tarihinde *Plovdivmedia* adlı internet sitesinde, çalışmanın Bulgarcaya tercümesinin basımından önce "Amerikalının Skandal Kitabı Bizi Kirletecektir"¹² başlığıyla bir yazı yayımlanır. Bu yazı, Amerikalı tarihçi McCarthy'ye ve "Öteki Tarih" başlıklı önsözünde kullandığı ifadelerini büyük bir titizlikle seçen tarihçi Veselin Angelov'a karşı yöneltilen ciddi hakaretler içermektedir.¹³ Angelov'un bu kitabın Bulgarlar için neden gerekli olduğuna dair açıklamalarına karşı çıkan yazı sahibi Hristo Nikolov, "Biz, kitabın neden çıkması gerektiğini soruyoruz? Yirmi beş yıldır Bulgarlar, [Türklere yönelik-Z.Z.] sözde asimilasyonla suçlanmaktadır¹⁴, şimdi de halkımız "Türklere karşı

¹⁰ Светлозар Елдъров, "Априлското въстание е крайгълен камък на българската идентичност" [The April Uprising is the Cornerstone of Bulgarian Identity]: <http://www.kmeta.bg/aprilskoto-vustanie-e-krajugulen-kamuk-na-bulgarskata-identichnost> [erişim tarihi: 08.09.2017].

¹¹ Елдъров, а. г. у.

¹² Христо Николов, "Скандалната книга на американеца ще ни омерзи" [The Scandalous Book of the American Will Disgrace Us]: <http://www.plovdivmedia.com/28582.html> [erişim tarihi: 15.12.2010]; <http://www.forum.bg-nacionalisti.org/index.php?topic=15243.msg138914#msg138914> [erişim tarihi: 01.09.2017].

¹³ Николов, а. г. у.

¹⁴ Hristo Nikolov, 1984-1985 yıllarında Bulgaristan Türklerine yönelik gerçekleşen zorunlu Bulgarlaştırmadan söz etmektedir.

soykırım" uyguladığı için kendini suçlu hissedecektir."¹⁵ sözleriyle endişesini dile getirir. Muhabir yazısında, görüşlerini destekleyecek iki kişinin görüşüne de yer verir. İç Makedon İhtilal Örgütü Milli Birlik Ülküsü Partisinin (VMRO-NİE) bir yetkilisi, kitabı okumadan McCarthy'nin belgelerle ortaya koyduğu gerçekleri reddeder ve Sofya Kliment Ohridski Üniversitesi'nin yayınevinden yayımlandığı için üniversite yetkililerini suçlar¹⁶. "*Hay Dat*"ın¹⁷ Bulgaristan sorumlusu Sakah Çalıkyan ise, kitabın satın alınmamasını önerir¹⁸. Muhabir daha sonra McCarthy'nin Türkiye tarafından finanse edildiğini iddia ederek, Veselin Angelov'un bu "*öteki tarih*"ini Bulgarlara dayatma çabasına anlam veremediğini belirtir.¹⁹

Stefan Solakov'un²⁰ "*Satılık Tarihçilerin Gözüyle "Çifte" Gerçek*"²¹ yazısı 20 Ağustos 2010'da Ataka gazetesinde, iki gün sonra da *Knigi News* adlı internet sitesinde²² yayımlanmaktadır. Son derece düzeysiz, büyük hakaretler içeren bu yazıda Solakov, kitabın önsözünü yazan Angelov ile ilgili ifadelerinde "tarihçi" sözcüğünü tırnak içine alır ve etnik kökenini söz konusu edecek kadar ileri gider. Solakov, Angelov gibi "Pomak kökenli" bir kişinin tarih alanında doktora sahibi olmasına nasıl izin verildiğini sorgular. McCarthy'ye olduğu gibi Angelov'a da yakışsız hakaretler yönelir. McCarthy'nin Ankara'dan burslar aldığını, çalışmasını Türk Tarih Kurumu'nun hazırladığı sahte belgelere dayandırdığını, otuz yıldan beri Türkiye

¹⁵ Николов, а. г. у.

¹⁶ Николов, а. г. у.

¹⁷ "HayDat" doktrinikonusunda bkz.: Keisuke Wakazaka, "Erministan'ın Ulus-Devlet İnşası ve Meşruiyetinde Ermeni meselesi ve Karabağ Sorununun Rolü", <http://haypedia.com/makale/Osman%C4%B1%20Tarihi/b7f6716f-5e40-4669-b3c7-eb25c8540b91.pdf> [erişim tarihi: 01. 11. 2017].

¹⁸ Николов, а. г. у.

¹⁹ Николов, а. г. у.

²⁰ Gazeteci Stefan Solakov 1967-1989 yılları arasında Bulgar Milli İstihbaratında çalışmıştır. Daha sonra da "Sider" takma adıyla İstihbarattaki çalışmalarını sürdüren Solakov, 1989'dan önce uzun yıllar Ankara ve İstanbul'da Bulgar Haber Ajansı'nın (BTA) muhabirliğini yapmıştır. Bir ara, Bulgaristan'da yazılmış, komünist ve sosyalist fikirleri içeren çeşitli siyasi kitaplarının çevrilmesini ve Türkiye'de yayımlatıp piyasaya sürülmesini de sağlayan Sofya Press Haber Ajansı'nın yönetiminde yer almıştır. (Sofya Press Haber Ajansı'nın bu "özel" faaliyetiyle ilgili bkz.: Зейнеп Зафер, "Българската политическа и пропагандна литература в Турция и "В името на народа" на Митка Гръбчева" [Bulgarian Political Propaganda Literature in Turkey and in the Name of the People by Mitka Grabcheva], *Изследвания в чест на акад. проф. Александра Куманова. Юбилеен сборник по случай 65 години от основаването на УниБИТ, София 1916.*) Stefan Solakov ırkçı görüşleriyle dikkat çeken Ataka gazetesinde yazı yazmakta ve ırkçı yayın politikasıyla dikkat çeken SKAT televizyon kanalında bir program yönetmektedir. Türkiye ve Türklere olan son derece olumsuz görüşleriyle bilinmektedir.

²¹ Стефан Солаков, "Двойната" истина през очите на продажни историци" [The Double Truth Through The Eyes of Hired Historians], *Ataka*, sayı 1402, 20. 08. 2010: <http://arhiv.vestnikataka.bg/archive.php?broi=1402&text=&fromDate=&toDate=&newsID=82751> [erişim tarihi: 01.09.2017].

²² Bkz. [http://www.knigi-news.com/?in=pod&stat=5656§ion=9&cur=\(](http://www.knigi-news.com/?in=pod&stat=5656§ion=9&cur=() erişim tarihi: 10.11.2010); <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IJrlZs6VOAkJ:www.knigi-news.com/%3Fin%3Dpod%26stat%3D5656%26section%3D9%26cur%3D+&cd=1&hl=bg&ct=clnk&gl=bg> [erişim tarihi: 11.09.2017].

tarafından Ermeni sorunu konusunda kullanıldığını iddia eder²³. Hakaretlerinde sınır tanımayan Solakov, Angelov'u "yeniçeri" ve "Balkan halklarının tarihini değiştirmeye çalışan Türk ihtiraslarının yalakası"²⁴ olarak nitelendirdikten sonra, kitabın yazarı ile önsözün yazarını "ibrikçi"²⁵ adlandırarak aşağılamaya çalışır.

Ataka Partisi ve diğer ırkçı partilerin desteklediği çevrelerin "Ölüm ve Sürgün" kitabıyla ilgili günümüze kadar yaptıkları en uzun ve ayrıntılı değerlendirme, emekli Albay Veselin Bojkov'un²⁶ "Beş Yüz Yıl Soykırım"²⁷ adlı kitabında yer almaktadır. İki ana bölümden oluşan 463 sayfalık kitabın ikinci bölümü (sf. 238-442)²⁸ sadece bu konuyla ilgilidir. Konu başlıklarından geniş kitlelere yönelik bir propaganda aracı olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Tarih yazımının gerektirdiği araştırma yöntemi ve veri toplama tekniği hiç kullanılmamıştır. Bojkov'un kaba, suçlayıcı ve tehditkâr bir dil kullanarak sıradan okurları ikna etme çabası ilk satırlardan dikkat çekmektedir. Bojkov, McCarthy'nin belgelerle ortaya koyduğu fikirlerini çürütecek kanıtlar yerine yukarıda verdiğimiz Solakov'un yazısına²⁹ yer vermiş ya da Victor Hugo, Oskar Wilde, F. M. Dostoyevski, İ. S. Turgenyev, İvan Vazov, Zahari Stoyanov vb. gibi dünya ve Bulgar kalemlerin yazılarına veya sözlerine başvurmuştur³⁰. Bunun yanı sıra Amerikalı gazeteci Januarius Aloysius MacGahan'nın ve ona benzer görüşteki kişilerin yazılarından da bazı örnekler vermiştir. McCarthy'nin eserini değerlendirebilecek bilgiye sahip olup olmadığı tartışmalı olan Bojkov, "Beş Yüz Yıl Soykırım" kitabının söz konusu bölümünde, McCarthy'ye, Dr. Bilal Şimşir'e³¹, Osmanlı İmparatorluğu'na, Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik suçlamalar yönelmektedir. Bunun yanı sıra yazar, Bulgaristan'da hala tabu halindeki bir konuya değinme cesaretini bulan

²³ Солаков, а. г. у.

²⁴ Солаков, а. г. у.

²⁵ Солаков, а. г. у. Çağdaş Bulgarcada "ibrikçiya" (ibrikçi) sözcüğü genellikle "Türk yalakası" anlamında kullanılmaktadır.

²⁶ Emekli Albay Veselin Bojkov, 27 yıl boyunca Bulgar Milli İstihbaratında çalışmıştır. Türklerden sorumlu İstihbaratın İkinci Şubesinin müdür yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Türkçe bilen Veselin Bojkov "Beş Yüz Yıl Soykırım"dan önce Türklere, Müslümanlara, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türkiye'ye karşı "Tehlike Hâlâ Vardır", "Bulgarların Kaderi", "İslami Kökten Dinciliğinin İstilas", "Tehlike Yaklaşıyor" ve "Soya Dönüş ve Bulgar Kökenli Müslümanlar" adlı kitaplar kaleme almıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Bulgar yani Slav kökenli olduğunu iddia etmektedir. Balkan Savaşları'ndan 1985 yılına kadar Bulgaristan'da gerçekleştirilen beş kitlesel zorunlu Bulgarlaştırmanın gerekli ve doğru olduğunu düşünmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Türklere ve diğer Müslüman azınlıklara karşı ırkçı yaklaşımlarıyla bilinmektedir.

²⁷ Веселин Божков, **Петвековният геноцид** [A Genocide Continued for Five Hundred Years], София 2013.

²⁸ Bölümün adı: "Justin McCarthy'nin Bulgar Karşıtı Kitabındaki Yalanları ve Uydurmaları".

²⁹ Божков, а. г. е., s. 241-244.

³⁰ Божков, а. г. е., s. 270-276.

³¹ Божков, а. г. е., s. 280-289.

Angelov, Evgeniya İvanova³² vb. gibi Bulgar bilim insanlarını da çok ağır iftiralarla suçlamaktadır. McCarthy'nin ele aldığı olayları veya Pantürkizm, Yeni Osmanlıcılık gibi kavramları açıklamaya çalışırken bilim dışı iddialarda bulunan yazarın günümüzle ilgili ve ulaşılabildiği bilgileri bile doğru biçimde aktarmaması yazdıklarının ciddiyeti hakkında önemli sorular doğurmaktadır. Örneğin, Bojkov kitabında 2011 yılında Türkiye'den Bulgaristan'a Cumhurbaşkanlığı düzeyinde gerçekleşen resmi bir ziyaret sırasında heyette yer alan Osman Kılıç'ın³³ Dr. Bilal Şimşir olduğunu ileri sürmektedir³⁴.

Vermiş olduğumuz birkaç örnekten de görüldüğü gibi Bulgaristan'daki ırkçı çevreler "*Ölüm ve Sürgün*" adlı kitabından rahatsız oldukları için ondan daha sık söz etmektedirler. Bu nedenle bilgi sahibi olmayan kamuoyunu onlar tarafından yönlendirilmektedir.

Konu Uzmanı Bulgar Tarihçilerin Suskunluğu

Yayımlanmasının üzerinden yedi yıldan fazla geçmiş olmasına rağmen Bulgar tarihçilerin büyük çoğunluğu McCarthy'nin "*Ölüm ve Sürgün*" adlı kitabı konusunda görüşlerini ifade etmekten çekinmektedir. Dolayısıyla bu uzmanların en yaygın yaklaşımının susmak olduğunu belirtmelidir. "*Öteki Tarih*" adlı önsözün yazarı tarihçi Angelov, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılını inceleyen çok sayıda Bulgar tarihçinin McCarthy'nin titizlikle kullandığı kaynakları çok iyi bildiğini ifade eder³⁵ ve çağdaş tarihçilerin gerçekleri dile getirme konusundaki çekincelerini şöyle değerlendirir:

"Bizdeki profesyonel tarihçilerin çoğu, bu konularda oldukça fazla bilgiye sahiptir ancak bu bilgilerden çok azını söylerler. Sözünü ettiğim tarihçiler, "Öteki tarih" ile ilgili pek çok şeyi bilmesine rağmen dile getirmekten çekinir; çünkü "hain" olarak aforoz edilmekten korkarlar. Bunun yanı sıra böyle bir tarihin kabul edilmesinin çok zor olacağını düşünürler. Ama temelsiz olan bu korkulardan kurtulma zamanı gelmiştir. Tarihçilerimiz bildiklerini söylemelidirler. Bunu yapmak zorundadırlar;

³² Божков, а. г. е., s. 238-239, 306-307.

³³ Oysa birçok Bulgar internet sitesinde bu konuda haberler vardır. Haberlerde Osman Kılıç'ın fotoğrafına da yer verilmektedir ve Bilal Şimşir'den hiç söz edilmemektedir. Bkz.: <https://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/shpionin-v-delegaciiata-na-giul-v-bylgariia-3955551> [erişim tarihi: 08. 09. 2017].

³⁴ Bunun yanı sıra Bojkov, söz konusu resmi ziyarette bulunmayan Bilal Şimşir'in Profesör olduğunu, bir dönem için Sofya'da Büyükelçi olarak görev yaptığını da iddia etmektedir. Bkz. Божков, а. г. е., s. 288-289.

³⁵ Веселин Ангелов, "Другата история (Предговор към българското издание)" [The Other History (Preface To The Bulgarian Edition)], içinde: Маккарти Дж., **Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922**, (прев. Капка Панайотова). [Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922], София, 2010. s. 10.

çünkü gelecek nesillere karşı büyük sorumluluk taşırlar. Bu süreçte yer alsalar da almasalar da er veya geç gerçek ortaya çıkacaktır."³⁶

Gazeteci Mariya Dermenciyeva, McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün" adlı kitabı çıktıktan birkaç gün sonra (2 Ağustos'ta) Angelov'la yaptığı uzun röportajını *Glasove*³⁷ gazetesinde yayımlamaktadır. O güne kadar internet sitelerinde çıkan olumsuz değerlendirmelere ve eleştirilere de cevap veren Angelov, Bulgar tarihçilerin kitapla ilgili tartışmalara katılacağı konusunda ümitli olduğunu, tartışmaların düzeyli bir biçimde ve kaynaklara dayanılarak yapılması gerektiğini dile getirmektedir. Angelov'a göre kitapta yer alan kanıtları kontrol etmek ve yalanlamak bugün çok kolaydır. McCarthy'nin tezlerini dayandırdığı arşiv belgeleri ve kaynaklar tüm tarihçi ve araştırmacılara açıktır. Bulgar arşivleri ve Bulgar kütüphaneleri de McCarthy'nin dile getirdiği birçok çirkin olayını destekleyecek kanıtlarla doludur³⁸.

Angelov, "Ölüm ve Sürgün" kitabındaki "Öteki Gerçek" adlı önsözünü yazarken görevinin çok zor olduğunu farkındadır. Çünkü eskiden beri oldukça farklı tarihi bilgilerle beslenen, bilinçli olarak yanlış yönlendirilen Bulgar kamuoyunun bu gerçekleri anlaması ve kabul etmesi için hazır olmadığını çok iyi bilmektedir. Bu nedenle McCarthy'nin Osmanlı tarihi alanındaki başarılarından, kitapta ortaya koyduğu fikirlerinden, yazara yöneltilen eleştirilerden söz ettikten sonra, bu tür gerçeklerle ilk defa karşılaşacak olan Bulgar okuyucularına da şunları söylemektedir: *"McCarthy'nin kitabını okuyan Bulgar okuyucuların büyük çoğunluğu muhtemelen şaşırarak, şok olacak ve kitabı bir kenara atmak isteyecektir. İçinde yazılanların hiçbirine inanmayacak ve olayların tek taraflı verildiğini düşüneceklerdir. Elllerinde tuttıkları kitabın büyük bir sahtekârlığın ürünü, Türk propagandası ve tarih bilimi tarafından çok güzel kurgulanmış "oyun" olduğunu sanacaklardır. (...) Yeni Bulgar tarihine ait bazı olayların, yazar tarafından kendilerinininkine zıt bir bakış açısıyla verdiği bölümlere özellikle çok kızacaklardır. Büyük ihtimalle kendilerine şu soruyu soracaklardır: Bu kitapta yazılanlar doğru ise, neden Bulgar tarihçiler bu kötü*

³⁶ Веселин Ангелов, "Скандална ли е книгата на Джъстин Маккарти или е дошло времето на премълчаната история" [Is Justin Mccarthy's Book Scandalous o Has The Hidden History Appear]: <http://glasove.com/categories/interviuta/news/skandalna-li-e-knigata-na-dzhustin-makkarti-ili-e-doshlo-vremeto-na-premulchanata-istoriya?page=3>; <http://www.dnesplus.bg/News.aspx?n=498790> [erişim tarihi: 05. 08. 2017].

³⁷ Ангелов, а. г. r.

³⁸ Ангелов, а. г. r.

gerçeklerden bir tanesini bile yazmadılar ki?"³⁹.

Bir yüzyıldan daha uzun bir süre içinde yanlış bilgilendirilen Bulgar okuyucularının, "tarihle ilgili görüşlerinden çok zor vazgeçebileceğini" ve McCarthy'nin bu "kitabını onaylanmasının ve kabullenmesinin zor olacağını"⁴⁰ ifade eden Angelov, acı da olsa gerçeğin öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Bunun yanı sıra, Osmanlı dönemini inceleyen Bulgar tarihçilerine dönerek yorumlarını beklediğini, Amerikalı tarihçinin kullandığı kaynakların herkese açık olduğunu söyler.

Angelov, önsözünde kullandığı ifadelerini ve düşüncelerini çok dikkatli bir şekilde seçer. Röportajda ise görüşlerini daha açık olarak ifade eder. Gerçeklerin amaçlı olarak tartışılmadığını söylemekten çekinmez: "Tarih şimdiye kadar kendilerini mağdur olarak gösteren galipler tarafından yazılmıştır. Hiçbir zaman tarih üzerindeki tekelinden vazgeçmeyen siyasetçilerin talihsiz rolü de büyüktür, ne yazık ki. Siyasetçiler gerçeğin meydana çıkmasını asla istemiyor ve bundan çok korkuyor. Galip ülkelerin tarihçileri de suçludur çünkü onların çoğu siyasi konjonktüre bağlıdır, objektif değildir ve iyi karşılanmak için ülkesinin milliyetçi davasına, sık sık da ırkçı fikirlerine hizmet etmektedirler. Gerçekleri açıklama cesaretini bulanlar aforoz edilmekte, çoğu zaman da baskılara maruz bırakılmaktadırlar."⁴¹ Angelov'a göre McCarthy'nin bilimsel çalışmaları profesyonel ve tarafsızdır. Ayrıca bazı görüşlerinin Türk tarihçiliği tarafından dile getirilen tezlerle örtüşmüş olması bir tesadüftür.⁴²

Tarihçi Dr. Georgi Zelengora 2013'te yayımladığı "Balkan Savaşı – Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik" makalesinde Bulgar kamuoyundan saklanan bazı tarihi gerçeklerin ortaya konmasıyla milliyetçi çevrelerde yükselen "volkanik patlamalardan"⁴³ söz ederken "Ölüm ve Sürgün" kitabıyla ilgili şunları belirtmiştir: "Bulgar okuyucusunun 2010 yılında Anavatanının Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği bazı suçları ilk defa öğrendiği Justin McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün" adlı kitabı

³⁹ Веселин Ангелов, "Другата история (Предговор към българското издание)" [The Other History (Preface To The Bulgarian Edition)], içinde: Джъстин Маккарти, **Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922**, (прев. Капка Панайотова). [Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922], София, 2010, s. 8.

⁴⁰ А. г. ö., s. 9.

⁴¹ Веселин Ангелов, "Скандална ли е книгата на Джъстин Маккарти или е дошло времето на премълчаната история" [Is Justin Mccarthy's Book Scandalous o Has The Hidden History Appear]: <http://glasove.com/categories/interviuta/news/skandalna-li-e-knigata-na-dzhustin-makkarti-ili-e-doshlo-vremeto-na-premulchanata-istoriya?page=3>; <http://www.dnesplus.bg/News.aspx?n=498790> [erişim tarihi: 05. 08. 2017].

⁴² Ангелов, а. г. r.

⁴³ Georgi Zelengora, "Balkan Savaşı – Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik" (Çev. Ayşe Kayapınar)", **Belleten**, LXXVIII-281(2014), s. 316.

Bulgarcaya çevrildi. Vatansever teşkilatlar, kitabı Bulgar karşıtı olarak ilan ettiler. Demografi konusunda sıfır bilgi sahibi olduklarını göstererek yarı-eğitilmiş gazeteciler ve üçüncü sınıf siyasetçiler yazarın profesyonelliğini tartışmaya açtılar."⁴⁴ Zelengora başka çalışmalarında da "Ölüm ve Sürgün" kitabına kaynak olarak başvurmuştur⁴⁵. Ayrıca tartışmalara katılmayan, fakat çalışmalarında "Ölüm ve Sürgün" kitabına atıfta bulunan, bu değerli kaynağın bilgilerinden yararlanan başka Bulgar tarihçilerin de olduğunu belirtmek gerekir.

Ne yazık ki günümüze kadar kitabın önsözünü yazma cesaretini bulan tarihçi Angelov ve Zelengora dışındaki profesyonel Bulgar tarihçiler veya akademisyenler McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün" adlı çalışmayla ilgili tarafsız, bilimsel temellere dayanan herhangi bir değerlendirme ortaya koymuş değildir. Bulgar tarihçiler ısrarla susmaya devam etmektedirler. Anlaşılan "Ölüm ve Sürgün"de yer alan gerçeklere karşı söyleyecekleri hiçbir sözü yoktur.

Aydınların Cesur Yaklaşımı

Tarih uzmanlarından beklenen değerlendirmelerin toplumsal sorumluluk sahibi bazı aydınlar tarafından yapıldığını görüyoruz. Bulgar internet sitelerinde "Ölüm ve Sürgün" çalışması hakkında iki önemli yazının yer aldığını belirtmeliyiz. Bulgar Helsinki Komitesi'nin Obektiv dergisinin bir redaktörü, kitabı değerlendirme konusunda Osmanlı dönemi uzmanı birkaç Bulgar tarihçisine yaptığı teklif cevapsız kalır. Bu nedenle dergi yetkililerinin, bir gazeteci olarak siyasi değerlendirmelerinde tarafsız bir yaklaşım sergileyen, Bulgaristan'da yaşayan azınlıklara yönelik baskılara karşı çıkan Milen Minçev'den bir yazı talep eder⁴⁶. Söz konusu gazeteci, "Ölüm ve Sürgün" - *Böyle Bir Tarih Var mı?*" adlı yazısının başında şunları ifade eder: "(...) tabii ki "Ölüm ve Sürgün" kitabının [Bulgaristan'da-Z.Z.] kabul görmesi mümkün değildir çünkü kitapta ortaya konulan görüşler, resmi Bulgar tarih biliminin incelenen dönemle ilgili görüşleriyle tamamıyla zıttır."⁴⁷

Sofya Üniversitesi Yayınevi tarafından yayımlanmış olmasına rağmen "Ölüm ve Sürgün" kitabının yasadışı bir yayına benzediğini belirten Minçev, şöyle devam etmektedir: "*Kitabın kapağında fiyat bulunmamaktadır ve daha önemlisi çevirinin redaktörü yoktur. Üniversite yayınevi yönetiminde ünlü tarihçi Prof. Georgi*

⁴⁴ Zelengora, a. g. m.

⁴⁵ Георги Зеленгора, **Помощта в Турция** [Pomacs in Turkey], Sofiya 2014, s. 177.

⁴⁶ Bu konudaki bilgiyi gazetecinin bir yakınından aldık.

⁴⁷ Milen Минчев, "Смърт и изгнание" – има ли такава история? [Death and Exile-Is There Such a History], **Obektiv**, 182, 2010, <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/milen-minchev/2010-11/smrt-i-izgnanie-ima-li-takava-istoriia/>

Bakalov⁴⁸ yer aldığına göre, McCarthy'nin çalışması kesinlikle cezalandırılmıştır. Kitabın redaktörü olmaması, Bulgarca çevirisinde bazı hataların yapılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle insan, paranoyakça "acaba bunlar özellikle mi yapılmıştır?" şeklinde de düşünebilir. Çalışmada kullanılan üslûbu ve Bulgarcaya yapılan çevirisini de değerlendiren Minçev, başlıkta sorduğu sorusuna yazının sonunda şöyle cevap vermiştir: "Ama en önemli soru "Böyle bir tarih var mıdır?" Anlaşılan sorunun cevabı "evet"tir. O dönemle ilgili gerçek tartışmaların başlayabilmesi için, bu tarihin anlatılması gerekir."⁴⁹

Minçev bu yazısında Bulgar kamuoyunu bilgilendirilmesi gerekirken suskunluğunu sürdüren tarihçilere seslenmekte ve dolaylı olarak onları suçlamaktadır. Bunun yanı sıra Minçev Bulgaristan'da okutulan ve McCarthy'nin söz ettiği gerçekleri yansıtmayan tarih kitaplarını da eleştirmektedir. Ayrıca yazı sahibi "Ölüm ve Sürgün" adlı çalışmada yer alan tarihin okulda öğretilmesi gerektiği konusundaki görüşünü ortaya koymaktadır.

Üniversite hocası, psikiyatrist Dr. Rumen Petrov 2016 yılının Eylül ayında *Marginalia* adlı internet dergisinde "Yasak Travmalar: Antisemitizm, Osmanlı Karşıtlığı ve Bulgar Milli Kimliği" yazısının "Osmanlı Karşıtlığı"⁵⁰ adlı ikinci bölümünü yayımlanmıştır. Petrov, McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün"e geniş yer vererek birçok konuya değinmektedir. Kitabın, devlet politikasına hizmet eden akademisyenleri sarstığını ifade eden yazara göre "Ölüm ve Sürgün" çalışması Bulgar kamuoyuna özellikle tanıtılmamıştır. Genellikle çalışmalarını ve iddialarını halk türkülerine ve şiirlere dayandıran Bulgar tarihçilere seslenen Petrov, McCarthy'nin kitabını şöyle değerlendirir:

"McCarthy halk türküleri (ki bu önemlidir) veya şiir sanatını (ki bu da önemlidir) incelememektedir. McCarthy demografıdır. Sayılarla 19.-20. yy.da Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusundan %15'inin yok olduğunu ortaya koymaktadır. (...) Tarihin (insanlar tarafından yazılmış olmasına rağmen) bu kadar büyük insan kayıplarını nasıl gizleyebildiğini şaşırın McCarthy, insanı sarsan kanıtlar içeren, "vatanperver" tarihçiler de dâhil olmak üzere herkes tarafından bilinen ve herkese açık belgelerle desteklenen olağanüstü bir kitap yazmıştır. Bana göre bu kitap karşı

⁴⁸ Prof. Dr. Georgi Bakalov'un çalışmaları, ırkçı bakış açısıyla dikkat çekmektedir.

⁴⁹ Минчев, а. г. у.

⁵⁰ Румен Петров, Антиосманизъм [Antiosmanizm], <http://www.marginalia.bg/aktsent/antisemitizam-antiosmanizam-i-balgarskata-natsionalna-identichnost-3/> (erişim tarihi 08.09.2017).

konulamayacak kadar etiktir.”⁵¹

Yazısında “Ölüm ve Sürgün”den birçok alıntı yapan Petrov, Bulgar tarihçilerin genel yaklaşımını değerlendirerek eleştirmektedir:

“Benedict Anderson ve Ernest Gellner ile büyümüş olanlar, McCarthy'nin yazdıklarını anlayamaz ve onlardan korkar. Tarihimizin, antropolojimizin, sosyolojimizin ve sosyal bilimlerimizin geleneksel yaklaşımı, milliyetçiliğe karşı çıkmayan, milliyetçi bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz.

Bizim Osmanlı karşıtlığımız ise bu yaklaşımın en popüler yüzlerinden biridir.

Eğer bu konuda başka görüşler varsa, onların kanıtlarını görmek harika olacaktır. O zamana kadar ise McCarthy neredeyse yasadışı olarak kalacaktır. Tıpkı adaletin olduğu gibi.”⁵²

Sonuç

Amerikalı tarihçi McCarthy'nin kitabıyla ilgili görüşlerini açıklamaya çeken Osmanlı tarihi uzmanı Bulgar bilim insanlarının suskunluğu, yüzyıldan fazla bir sürede sürekli inşa edilen olumsuz Türk imajının gündemde tutulmasına yardımcı olmaktadır. Oysa bir tarihçinin görevi gerçekleri halka olduğu gibi sunmaktır. Ağır ve acı hatıraları yeniden yaşamak ve düşünce süzgecinden geçirerek topluma sunabilmek, travma ile yüz yüze gelmek ve onu aşabilmek cesaret gerektirir. Bu konuda çaba göstermek bir nevi arınma, acılardan kurtulma demektir.

Profesyonel tarihçiler susarken Türklere ve Müslümanlara karşı olumsuz yaklaşım ve görüşleri teşvik eden ırkçı tarihçi ve gazetecilerin olumsuz değerlendirmeleri hala Bulgar kamuoyunu yönlendirmektedir. Bulgaristan'daki post-totaliter zihniyetler söz konusu tarihin bilinmesinin tehlike arz ettiğini düşünmektedirler. Birçok internet sitesinde ve televizyon kanalında verilen popülist röportajlar ve konuşmalar, bilimsellikten uzaktır ve eskiden beri yanlış yönlendirilen geniş kitleleri olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Bulgar okuyucu ve izleyicilerin sosyal medyadaki sayısız yorumları bunun kanıtıdır.

Diğer taraftan bilgi kirliliğinden etkilenmeyen az sayıda Bulgar asıllı okuyucu da vardır. Yönlendirildiklerinin farkında olan bu okuyucular, McCarthy'den kendi tarihleriyle ilgili öğrendikleri yeni bilgilerden dolayı memnuniyetlerini dile getirmekte

⁵¹ Петров, а. g. y.

⁵² Петров, а. g. y.

ve kendi sosyal medya sayfalarında kitabın bazı bölümlerini paylaşmaktadırlar. Amerikalı tarihçinin ortaya koyduğu gerçeklerin başka insanlara da ulaşmasına katkıda bulunmaktadırlar.

McCarthy'nin çalışması, bir yüzyılı aşkın bir süreden beri "soykırımla", "gaddarlıkla" suçlanan ve aşağılanan Bulgaristan Türkleri ve Müslümanları için çok önemli bir kaynak niteliğini taşımaktadır. "*Ölüm ve Sürgün*" kitabı sayesinde daha önce hiçbir yerde okuyamadıkları ve dolayısıyla bilmedikleri gerçeklere ulaşmakta, atalarıyla ve geçmişleriyle ilgili yeni bilgiler edinme imkânı bulmaktadırlar. Bu nedenle çalışmada yer alan gerçekleri büyük bir heyecanla sosyal medyada paylaşıp değerlendirmektedirler. Sonuç olarak, ne olursa olsun McCarthy'nin "*Ölüm ve Sürgün*" adlı kitabı Bulgaristan'daki varlığını sürdürmeye ve etkisini göstermeye devam edecektir.

КАУНАКÇA

АНГЕЛОВ В. "Другата история (Предговор към българското издание)" [The Other History (Preface To The Bulgarian Edition)]; İçinde: МАККАРТИ Дж., **Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922**, (прев. Капка Панайотова). [Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922], София, 2010.

БОЖКОВ В. **Петвековният геноцид** [A Genocide Continued for Five Hundred Years], София 2013.

ЕЛДЪРОВ С. "Априлското въстание е крайгълен камък на българската идентичност" [The April Uprising is the Cornerstone of Bulgarian Identity]: <http://www.kmeta.bg/aprilskotovustanie-e-krajugulen-kamuk-na-bulgarskata-identichnost> [erişim tarihi: 08.09.2017].

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler", **Tarih Dergisi**, sayı 66 (2017/1), İstanbul 2017, s. 131-157.

ИСОВ М. **Най-различният съсед. Образът на османците (турците) и Османската империя (Турция) в българските учебници по история през втората половина на ХХ век** [The Most Different Neighbour. The Image of the Ottomans (turks) and the Ottoman Empire (Turkey) in the Bulgarian Textbooks in History during the Sekond Half of Twentieth Century], София 2005.

МАККАРТИ Дж. **Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922**, (прев. Капка Панайотова) [Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922], София, 2010.

МИНЧЕВ М. "Смърт и изгнание" – има ли такава история?" [Death and Exile-Is There Such a History], **Obektiv**, 182, 2010, <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/milenminchev/2010-11/smrt-i-izgnanie-ima-li-takava-istoriia/>.

МИШЕВ Т. "Кръвта от османската история не може да се измие", [The Blood of Ottoman History Cannot be Cleared], <https://news.bg/interviews/dots-todor-mishev-kravta-ot-osmanskata-istoriya-ne-mozhe-da-se-izmie.html> [erişim tarihi: 02. 08. 2017].

НИКОЛОВ Хр. "Скандалната книга на американеца ще ни омерзи" [The Scandalous Book of the American Will Disgrace Us]: <http://www.plovdivmedia.com/28582.html> [erişim tarihi: 15.12.2010]; <http://www.forum.bg-nacionalisti.org/index.php?topic=15243.msg138914#msg138914> [erişim tarihi: 01.09.2017].

ПАВЛОВ, П. "Още веднъж за опитите да се отрича геноцида над арменския народ" [On Efforts to Deny the Armenian Genocide]; <https://www.fakel.bg/index.php?t=3613> (erişim tarihi: 02. 08. 2017).

ПЕТРОВ, Р. "Антиосманизъм" [Antiosmanizm], <http://www.marginalia.bg/aktsent/antisemitizam-antiosmanizam-i-balgarskata-natsionalna-identichnost-3/> (erişim tarihi

08.09.2017).

СОЛАКОВ Ст. "Двойната" истина през очите на продажни историци" [The Double Truth Through The Eyes of Hired Historians], **Ataka**, sayı 1402, 20.08.2010: <http://arhiv.vestnikataka.bg/archive.php?broi=1402&text=&fromDate=&toDate=&newsID=82751> [erişim tarihi: 01.09.2017].

WAKAZAKA, Keisuke, "Erministan'ın Ulus-Devlet İnşası ve Meşruiyetinde Ermeni meselesi ve Karabağ Sorununun Rolü", <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/b7f6716f-5e40-4669-b3c7-eb25c8540b91.pdf> [erişim tarihi: 01.10.2017].

ЗАФЕР З. "Българската политическа и пропагандна литература в Турция и "В името на народа" на Митка Гръбчева" [Bulgarian Political Propaganda Literature in Turkey and in the Name of the People by Mitka Grabcheva], **Изследвания в чест на акад. проф. Александра Куманова Юбилеен сборник по случай 65 години от основаването на УниБИТ**, София 1916.

ZELENGORA, Georgi "Balkan Savaşı – Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik" (Çev. Ayşe Kaуарmar), **Bulleten**, LXXVIII-281(2014), Ankara 2014, s. 315-342.

ЗЕЛЕНГОРА Г. **Помаци в Турция** [Romacs in Turkey], Sofiya 2014.